

**CIVIL LEGAL STATUS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS
(BASED ON THE EXAMPLE OF EDUCATIONAL
INSTITUTIONS WITHIN THE MINISTRY OF INTERNAL
AFFAIRS SYSTEM)**

Kulmurodov Ulugbek Islamovich

Doctor of Philosophy (PhD) in Legal Sciences

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17533863>

ARTICLE INFO

Received: 25th October 2025

Accepted: 29th October 2025

Online: 30th October 2025

KEYWORDS

Civil legal status, legal capacity and capacity to act, state institution, establishment and state registration of a legal entity, commercial and non-commercial legal entity.

ABSTRACT

This article substantiates the necessity of defining the civil legal status of educational institutions in civil law and its doctrinal issues. Additionally, it highlights the specific aspects of participation of educational institutions within the Ministry of Internal Affairs system in civil transactions.

**ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ФУҚАРОВИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ
(ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ ТИЗИМИДАГИ ТАЪЛИМ
МУАССАСАЛАРИ МИСОЛИДА)**

Қулмуродов Улуғбек Исломович

Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17533863>

ARTICLE INFO

Received: 25th October 2025

Accepted: 29th October 2025

Online: 30th October 2025

KEYWORDS

Фуқаровий-ҳуқуқий мақом, ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати, давлат муассасаси, юридик шахсни ташкил этиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш, тижорат ва нотижорат юридик шахс.

ABSTRACT

Мазкур мақолада фуқаролик ҳуқуқида таълим муассасаларининг фуқаровий-ҳуқуқий мақоми аниқлаш зарурати ҳамда унинг доктринал муаммолари асослантирилган. Шунингдек, ИИВ тизимидаги таълим муассасаларининг фуқаролик муомаласида иштирокининг ўзига хос жиҳатлари ёритиб берилган.

Юридик адабиётларда “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” тушунчаси ва моҳияти бўйича ягона ёндашувлар мавжуд эмас. Аксарият муаллифлар “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” бу субъектларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятлари мажмуидан иборат

эканлигини таъкидлашганлар.¹ Бозор иқтисодий муносабатлари ривожланган сари “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” категориясига нисбатан берилган таърифлар ҳам мазмунан бойиб бормоқда. Хусусан, Б.А.Барихин ва А.В.Кодолова “фуқаровий-ҳуқуқий статус (лотинча status – ҳолат, мавқе)ни ҳуқуқ субъектининг ташкилий-ҳуқуқий шаклини, ваколатларини, жавобгарлигини, ҳуқуқсубъектлигини, низомини ва рўйхатга олинганлиги бўйича маълумотларини тавсифлайдиган ва белгилайдиган ҳуқуқий ҳолат сифатида”², қайд этадилар. Дарҳақиқат, биринчи муаллифнинг таърифида “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” тушунчаси тор маънода ёритилган бўлиб, иккинчи муаллифларнинг таърифдаги ташкилий-ҳуқуқий шакл, фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик, ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати каби муҳим элементларни қамраб олмаган.

Қонунчиликда ҳуқуқ субъектларининг “конституциявий ҳуқуқий мақоми”, “маъмурий ҳуқуқий мақоми” каби ҳуқуқий ҳолатлари ҳам мавжуд бўлиб, “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” категорияси эса фақат фуқаролик ҳуқуқи субъектлари учун аҳамиятли ҳисобланади. Фуқаролик ҳуқуқида “фуқаровий-ҳуқуқий мақом” фуқаролик ҳуқуқи субъектларининг ҳар бири (жисмоний шахс, юридик шахс ва давлат) учун алоҳида хусусият касб этади. Юридик шахсларнинг “фуқаровий-ҳуқуқий мақоми” ҳақида сўз кетганда нафақат унинг ҳуқуқ субъектлиги сифатида тан олиниши, балки ташкилий-ҳуқуқий шакли ҳам муҳим ҳисобланади. Зеро, юридик шахслар “умумий” ва “махсус” фуқаровий ҳуқуқий мақомга эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 21 июлдаги 302-сон қарори билан тасдиқланган “Давлат муассасалари тўғрисидаги” низом, давлат муассасаси бошқарув, ижтимоий-маданий ёки бошқа нотижорат тусдаги вазибаларни амалга ошириш учун давлат органи ёки ташкилоти томонидан ташкил этилган ҳамда тўлиқ ёхуд қисман у томонидан молиялаштириладиган юридик шахс ҳисобланганини белгилаб қўйди (1-бандда). Шунинг учун ҳам биз ИИВ тизимидаги таълим муассасаларининг ҳуқуқ субъекти, жумладан фуқаролик ҳуқуқининг субъекти сифатида фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларда иштирок этишини тадқиқ этишдан аввал, умуман ҳуқуқ субъектлиги ва шу жумладан, фуқаролик ҳуқуқининг субъектлиги нима, деган масалага тўхталиб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. Чунки бу масала бўйича ҳуқуқшунос олимлар орасида маълум мунозаралар бўлиб, умумий ҳуқуқ назариясига доир адабиётда ва “ҳуқуқ субъектлиги” тушунчасини тадқиқ этишда турли фикрлар мавжуд. Масалан, шундай олимларнинг бир гуруҳи “ҳуқуқ субъектлиги” тушунчасини “ҳуқуқий лаёқат” ва “муомала лаёқати” категориялари билан бирлаштириб, “шахснинг ҳуқуқ субъектлиги унинг таркибий унсурлари – “ҳуқуқий лаёқат ва муомала лаёқатидан

¹ Мицкевич А.В. Субъекты советского право. М., 1962. – С. 30.

² Барихин Б.А. Большой юридический энциклопедический словарь М., Книжный мир, 2002. –С. 601.; Кодолова А. В. Общая характеристика гражданско-правового статуса юридических лиц, эксплуатирующих экологически особо опасные объекты // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. №55. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschaya-harakteristika-grazhdansko-pravovogo-statusa-yuridicheskikh-lits-ekspluatiruyuschih-ekologicheskii-osobo-opasnye-obekty> (дата обращения: 15.04.2024).

иборат”³, деб айтсалар, бошқалари эса, ҳуқуқий лаёқатга ҳуқуқ субъектлиги маъносида қараб, “ҳуқуқ субъекти” ва “ҳуқуқ субъектлиги” категориялари бир-бирига мос келади, чунки ҳуқуқ субъектлиги ўзининг табиати бўйича шахсдан ажралмайдиган хусусият⁴, деб ҳисоблайдилар.

Умумий қоидага кўра, ҳар қандай ташкилот қонунда белгиланган тартибда юридик шахс сифатида ташкил этилган вақтдан бошлаб ҳуқуқ лаёқатига эга бўлади. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (бундан кейин – ФК)нинг 44-модда тўртинчи қисмига асосан, юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади. Фуқаролик қонунчилиги юридик шахснинг ҳуқуқ лаёқатини вужудга келишини давлат рўйхатидан ўтказилган вақт билан қатъи боғлайди. Яъни, юридик шахсни давлат рўйхатидан ўтказиш унинг ҳуқуқ лаёқатини пайдо бўлишининг зарурий шarti деб ҳисоблайди.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, юридик шахсларнинг фуқаровий-ҳуқуқий мақомига оид нормалар таҳлили, ташкилий-ҳуқуқий шакли муассаса ҳисобланган юридик шахс мақомидаги таълим муассасаларининг ташкил этилиши ва ҳуқуқ лаёқатини вужудга келиши билан боғлиқ масалаларда миллий қонунчилигимизда ноаниқликлар мавжудлигини кўрсатмоқда. Хусусан, ФКнинг 44-модда тўртинчи қисмида, “Юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади” ва “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонуннинг 15-модда тўртинчи қисмида, “Нодавлат нотижорат ташкилоти давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан тузилган деб ҳисобланади”, деган қоидалар назарда тутилган бўлса, “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг 29-модда биринчи қисмида, “Ўзбекистон Республикасининг таълим ташкилотлари ва уларнинг филиаллари, шунингдек хорижий давлатлар таълим ташкилотларининг филиаллари юридик шахс мақоми билан ташкил этилади” ва 30-моддасида “Давлат олий таълим, ўрта махсус, профессионал таълим муассасалари ва уларнинг филиаллари, шунингдек давлат иштирокидаги олий, ўрта махсус, профессионал таълим ташкилотлари ва уларнинг филиаллари Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари билан ташкил этилади”, деб белгиланган.

Юқоридаги нормалардаги номувофиқликлар шундан иборатки, юридик шахс (бу ўринда ташкилий-ҳуқуқий шаклидан қатъи назар барча турдаги юридик шахслар назарда тутилмоқда) ФК ва “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги қонунда давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб, “Таълим тўғрисида”ги қонунда эса ваколатли давлат органи қарори қабул қилинган вақтдан ташкил топган деб ҳисобланиши кўрсатилганлигидир. Бундан ташқари, “Таълим тўғрисида”ги қонунда юридик шахс мақомидаги таълим муассасаларининг ташкил топиш вақтига оид қоидалар ва давлат рўйхатидан ўтказиш зарурлиги бўйича нормалар назарда тутилмаган.

3 Қаранг: Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. – М., 1966. – С. 69; Ерошенко А. Проблемы гражданского состояния в развитом социалистическом обществе. – Краснодар, 1980.

4 Қаранг: Алексеев С. С. Общая теория права. Т. 2. – М., 1982. – С. 139.

Юридик шахсларнинг алоҳида тури ҳисобланган таълим муассасаларини ташкил этиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш билан боғлиқ масалаларда фуқаролик ҳуқуқига оид адабиётларда ҳам турли фикрлар ва қарашлар бор. Хусусан, Т.Владыкина “Олий таълим муассасаси давлат рўйхатидан ўтказилган кундан бошлаб молия-хўжалик фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлади”⁵, деб таъкидласа, В.Захаров эса “Юридик шахснинг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги унинг фуқаролик муомаласининг тўлақонли иштирокчиси эканлигини билдирмайди”⁶, деб айтади. Бу масалада Т.Владыкинанинг фикри баҳсли бўлмасда, В.Захаровнинг қарашлари анчайин мунозаралидир. Чунки, ФКнинг 44-модда тўртинчи қисмида белгиланганидек, юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган деб ҳисобланса, ФКнинг 41-модда биринчи қисмига асосан шу вақтдан бошлаб у ҳуқуқ лаёқатига эга бўлади. Ҳуқуқ лаёқатига эга бўлган юридик шахс эса фуқаролик ҳуқуқининг тўлақонли субъекти ҳисобланади.

Миллий қонунчилигимизда алоҳида фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга бўлган давлат таълим муассасаларини ташкил этишнинг алоҳида тартиби назарда тутилган. Яъни улар ваколатли давлат органининг қарори асосида юридик шахс мақоми билан ташкил қилинади (“Таълим тўғрисида”ги қонуннинг 29-модда биринчи қисми). Бироқ, шу ўринда ҳақли саволлар туғилади. Давлат таълим муассасаларини давлат рўйхатидан ўтказилиши мажбурийми ва агар ўтказилса қандай тартибда? Уларнинг ҳуқуқ лаёқати қачондан бошлаб вужудга келади? Қонунда давлат рўйхатидан ўтмасдан уларга юридик шахс мақомини бериш ФКнинг 44-модда тўртинчи қисмига (“юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади”) қанчалик мос келади? Мазкур саволларга ИИВ тизимидаги таълим муассасаларига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш орқали жавоб топиш мумкин.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Академиясини ташкил этиш тўғрисида”ги 1994 йил 2 сентябрдаги 447-сон қарори билан вазирлик тизимида энг нуфузли ҳисобланган таълим муассасаси ташкил топган. Мазкур қарорнинг 1-бандида “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Олий ва ўрта махсус милиция мактаблари негизида ички ишлар органлари мутахассисларини тайёрлаш ва бошлиқлар таркиби ходимларининг малакасини ошириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Академияси ташкил этилсин” ва 2-бандида “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги билан келишган ҳолда бир ой муддатда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг Академияси Уставини ва тузилмасини ишлаб чиқсин ҳамда тасдиқласин”, деган

⁵ *Владыкина Т.А.* Высшее учебное заведение как субъект гражданского права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2014. –С. 14. URL: <https://lawtheses.com/jreader/127546/a/#?page=1>

⁶ *Захаров В.А.* Правовое регулирование создания юридических лиц. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 2001. –С. 7. URL: <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-sozdaniya-yuridicheskikh-lits>

нормалар мавжуд. Ушбу қарор Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ишлаб чиқилгунга қадар қабул қилинганлигини эътиборга олган ҳолда шуни айтиш мумкинки, унинг мазмунида юридик шахснинг фуқаровий-ҳуқуқий мақомига оид бирон-бир норма мавжуд эмас. Яъни, мазкур таълим муассасасининг юридик шахс мақоми, ташкилий ҳуқуқи шакли, давлат рўйхатидан ўтказилиши, пулли хизматлар ва даромад келтирадиган фаолият билан шуғулланиши каби фуқаровий-ҳуқуқий мақомига оид масалалар назарда тутилмаган. Бугунги кунда ИИБ тизимида 20 дан ортиқ юридик шахс мақомидаги таълим муассасалари ташкил этилган ва фаолият юритиб келмоқдалар. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси кучга киргандан сўнг таълим ташкилотларини ташкил этишга оид ваколатли органнинг қарорларида нисбатан кодекснинг “Юридик шахслар” номли боб қоидаларида белгиланган умумий талаблар акс этган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 26 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академик лицейларининг фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 767-сон Қарори 1-илоvasи 1-боб 6-бандида “ИИБ академик лицейи юридик шахс ҳисобланади ҳамда банкларда ҳисоб рақамларига, Ўзбекистон Республикаси Давлат герби тасвири туширилган ва ўзининг номи кўрсатилган муҳрга, штампга, бланкаларга эга бўлади” ва 3-боб 14¹-бандида “ИИБ академик лицейлари ... пулли таълим хизматларини кўрсатиш ҳуқуқига эга”, деган қоидалар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойатчиликка қарши курашиш соҳасини илмий тадқиқ қилиш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-10-сон Фармони 3-бандида “Институт криминологик фаолиятни илмий ва экспертлик жиҳатдан таъминлашга ихтисослашган, Ички ишлар вазирлиги ташкилий тузилмасига кирувчи, юридик шахс мақомига эга, республика илмий-тадқиқот муассасаси ҳисобланади”, каби нормалар мавжудлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга, вазирлик тизимида таълим ташкилотини ташкил этишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мазмунида ФКнинг юридик шахсларнинг фуқаровий-ҳуқуқий мақомига оид нормалар тўлиқ ифода топиши мақсадга мувофиқ. Масалан, ФКнинг 44-модда биринчи қисмида “Юридик шахс қонунчиликда белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим”лиги белгиланган бўлса-да, ИИБ тизимидаги таълим муассасасини ташкил этишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда уларни давлат рўйхатидан ўтказилиш зарурлиги оид қоидалар назарда тутилмаган.

Юқорида қайд этилганидек, юридик шахслар умумий ва махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга бўладилар. Фуқаролик ҳуқуқининг субъекти ҳисобланган барча турдаги юридик шахслар умумий фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эгадирлар. Умумий фуқаровий-ҳуқуқий мақом деганда, ФКнинг 4-бобида мустаҳкамланган: юридик шахсни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш, унинг номи ва жойлашган ери, ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати, фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлиги каби ҳуқуқий элементларни тушуниш мумкин. Махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақом эса маълум бир гуруҳдаги юридик шахсларнинг ўзига хос ҳуқуқий

ҳолатини белгилаб берадиган ҳуқуқий элементлардан иборат бўлади. Шунга кўра, ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра бир турдаги юридик шахслар махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга бўладилар. Хусусан, ИИБ тизимидаги таълим муассасаларини ҳам махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга бўлган юридик шахслар гуруҳига киритиш мумкин. Бунда уларнинг фуқаровий-ҳуқуқий мақоми ўзига хос хусусиятга эга ва булар махсус қонун ҳужжатлари билан белгиланади (масалан, уларни банкрот деб топиш мумкин эмаслиги, ҳар қандай фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларда ким-ошди, хусусийлаштириш кабиларда иштирок эта олмаслиги ва ш.к.). А.П.Горелин юридик шахслар фаолият юритиш хусусиятига кўра махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга бўлишини таъкидлаб, “ИИБ тизимидаги юридик шахслар фаолияти муайян норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимида асосланган ва махсус фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга”⁷ эканлигини айтади.

ФКга асосан муассасалар нотижорат юридик шахсларнинг бир тури ва алоҳида ташкилий-ҳуқуқий шакли ҳисобланади ҳамда улар фуқаролик қонунчилиги билан тартибга солинадиган муносабатларнинг иштирокчиларидир. Бироқ, ҳар қандай муассасани, шу жумладан ИИБ тизимидаги таълим муассасаларини ҳаммасини ҳам юридик шахс деб бўлмайди, балки ФКнинг 39-моддасида белгиланган шартларга жавоб берадиган ташкилотларгина юридик шахс мақомига эга дейиш мумкин. Фуқаролик ҳуқуқида умумэътироф этилган анъанага кўра, юридик шахслар фаолиятининг мақсадига кўра тижорат ва нотижорат ташкилотларига бўлинади.

Фуқаролик ҳуқуқида юридик шахсларнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклини аниқлаштириш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки ҳар бир юридик шахснинг ташкилий-ҳуқуқий шакли ўзига хос хусусиятларга эга. Фуқаролик ҳуқуқида ташкилий-ҳуқуқий шакл - бу ташкилотнинг ўз фаолиятини қайси доирада амалга оширомоқчи эканлигини акс эттирувчи шаклдир. Масалан, давлат ҳокимияти ва бошқарувини, шунингдек ижтимоий-маданий вазифаларни ҳамда тижоратчиликдан иборат бўлмаган бошқа вазифаларни амалга оширишувчи ташкилотларнинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига “Муассаса” дейилади (ФК 76-м.). Шу билан бирга, муассасанинг ҳар бири ўзига хос ташкилий-ҳуқуқий шаклга ҳам эгаки, бу ҳолат уларнинг фуқаролик муомаласида яққол намаён бўлади. Хусусан, ижтимоий-маданий вазифаларни амалга оширувчи ИИБ тизимидаги таълим муассасалари, вазирлик тизимидаги давлат ҳокимияти ва бошқарувини амалга оширувчи Ички ишлар органларига нисбатан фуқаролик муомаласида кенгроқ (масалан, пулли таълим хизматларини кўрсатиш, тадбиркорлик фаолияти ва бошқа дарамод келтирадиган фаолиятни амалга ошириш ва ш.к.) иштирок этадилар. Бу ҳолат ҳар бир муассасанинг ўз уставда аниқ қилиб белгилаб қўйилади. Зеро, ФКнинг 40-моддаси тўртинчи қисмида мустаҳкамланганидек, “Тижоратчи бўлмаган ташкилот ўзининг уставда белгиланган мақсадларига мос келадиган доираларда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин”.

⁷ Горелин А.П. Юридические лица системы МВД (о критериях, определяющих правовой статус организаций) // Закон и право. 2003. №7. С.35-36.

Ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра тижоратчи бўлмаган ташкилотларнинг алоҳида тури сифатида белгиланган “Муассасалар”га, ФКнинг 76-моддасида “Бошқарув, ижтимоий-маданий вазифаларни ёки тижоратчиликдан иборат бўлмаган бошқа вазифаларни амалга ошириш учун мулкдор томонидан ташкил этилган ва тўла ёки қисман молиявий таъминлаб туриладиган ташкилот муассаса ҳисобланади”⁸, дея ҳуқуқий таъриф берилган. Таъкидлаш лозимки, ушбу модда (ФК 76-м.) “Муассасалар” тушунчасини умумий тартибда белгилаб берган. Аммо, мазкур модда нормалари мазмунига эътирозли асослар бўлмаса-да, бошқа амалдаги қонунчилик нормалари билан номувофиқликлари мавжудлигини айтиш керак. Масалан, Ўзбекистон Республикаси “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуннинг⁹ 13-моддасида муассасага қуйидагича таъриф берилади: “Ижтимоий, маданий ва бошқа нотижорат тусдаги вазифаларни амалга ошириш учун жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан тузилган нодавлат нотижорат ташкилоти муассаса деб эътироф этилади”. Яъни, мазкур моддада *биринчидан*, муассасаларнинг бошқарув вазифаси белгиланмаганлигини ҳамда *иккинчидан*, муассасаларни нодавлат ташкилот сифатида эътироф этилганлигини ва бу қоидалар ФКнинг 76-модда нормалари билан уйғун эмаслигини англатади. Чунки, миллий қонунчилигимизга кўра, *биринчидан* бошқарув вазифаларини амалга ошириш учун мулкдор томонидан ташкил этилган муассасалар ҳам фаолият юритсалар, *иккинчидан* муассасаларнинг фақат нодавлат эмас, балки давлат муассасалари шакли ҳам мавжуд.

Албатта бу ўринда, ФКда муассасаларнинг “давлат муассасалари” ва “хусусий муассасалар” шаклида ташкил этилишлари ҳақида аниқ норма мавжуд эмаслигини ҳам таъкидлаш керак. Мазкур масалада цивилистикада фикрлар яқдил эмас ва баъзи ҳуқуқшунослар бунга зарурат йўқ эканлигини ҳам айтадилар. Масалан, цивилист олимлардан академик Ҳ.Раҳмонқулов, “муассаса тушунчаси, унинг мулкнинг қайси шаклига асосан ташкил этилган бўлишидан қатъий назар бир хил маънода ифодаланади ва қонунчиликда, агар муассаса хусусий мулкка асосланган бўлса, у фақат “муассаса” атамаси билан, давлат мулкига асосланган бўлса “давлат муассасаси” атамаси билан ифодаланади”¹⁰, деб таъкидласа, Е.Ю.Полотовскаянинг фикрига кўра “Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари давлат муассасалари сифатида тан олинмаслиги керак, чунки уларга берилган бундай фуқаровий-ҳуқуқий мақом улар фаолиятининг мақсад ва вазифаларига ҳам, юридик табиатига ҳам мос келмайди. Давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига юридик шахс мақомини бериш оммавий ва хусусий ҳуқуқ ўртасида кўплаб қарама-қаршиликларни (жумладан, уларнинг ташкилий бирлигини, таъсис ҳужжатларини тузиш, уларни ташкил этиш, қайта ташкил этиш, тугатиш ва шу каби жараёнларни амалга ошириш нуқтаи назаридан) келтириб чиқаради”¹¹.

⁸ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // URL: <https://lex.uz/docs/111189>

⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1999 йил 14 апрель. №5, 115-модда; 2004 йил, №5, 90-модда.

¹⁰ Раҳмонқулов Ҳ. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари. Ўқув қўлланма. – Т. 2008. – Б. 150.

¹¹ Полотовская Е.Ю. Гражданско-правовой статус государственных (муниципальных) учреждений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2014. –С. 9-10. URL:

Шу ўринда таъкидлаш керакки, Россия Федерацияси фуқаролик қонунчилигида нафақат муассасаларнинг хусусий ва давлат, балки давлат муассасаларининг ўзини ҳам ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра турлари мавжуд. Профессор А.Молчановнинг таъкидлашича, “Россия Федерацияси қонунчилиги давлат ёки муниципал муассасаларни автаном, бюджет ва давлат мулки муассасалари шаклида 3 та турга ажратган”¹². Шундан келиб чиқиб муаллиф, РФ ИИВ тизимидаги муассасаларни “давлат мулки ёки давлат муассасаси” гуруҳига киришини таъкидлайди. Россия Федерацияси қонунчилигидан фарқли тарзда Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодексига “Бюджет ташкилоти” (4-модда), “Давлат мақсадли жамғармалари” (36-модда), “Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари жамғармалари” (37-модда) каби шаклда фаолият юритадиган муассасалар ҳақида нормалар мавжуд, лекин улар фуқаролик қонунчилигида давлат муассасаларининг алоҳида тури сифатида белгиланмаган.

Фикримизча, муассасаларни миллий қонунчилигимизда бундай таснифлаш назарий ва амалий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда, хусусий ва давлат муассасаларини махсус ҳуқуқ лаёқатини фарқлаган ҳолда ФКга алоҳида модда сифатида киритиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, бу муассасалар ҳар бири ўзига хос фуқаровий-ҳуқуқий мақомга эга. Шунга кўра, давлат муассасаларини ташкил топиш ва фаолият юритиш мақсади, фаолият тури, ташкилий-ҳуқуқий шакли ва бошқа жиҳатларини инобатга олган ҳолда миллий қонунчилигимизда гуруҳларга ажратган ҳолда алоҳида моддалар билан ифодалаш мақсадга мувофиқ. Бу эса уларнинг ҳар бирининг фуқаровий-ҳуқуқий мақомини аниқлаштирилишига хизмат қилади.

Цивилистик адабиётларда ва фуқаролик қонунчилигида юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича турли қарама-қаршиликлар мавжуд. ФКнинг 44-моддасида юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказишнинг умумий қоидалари белгиланган. Аммо, давлат муассасаларини (булар қаторига ИИВ тизимидаги таълим муассасалари ҳам киради) юридик шахс сифатида давлат рўйхатидан ўтказишнинг аниқ қоидалари белгилаб қўйилмаган. Н.А.Кулдашевнинг фикрига кўра “Фуқаролик ҳуқуқига бағишланган адабиётларда ИИОнинг ҳуқуқий мақомига “муассаса” сифатида қаралса-да, уларнинг деликт муносабатларда тараф сифатида иштироки, деликт лаёқати ва жавобгарлиги масалалари анча мунозаралидир”¹³. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикасининг ФКда давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг фуқаролик муомаласида “давлат муассасаси” ва “давлат органи” сифатида иштироки белгиланган. Жумладан, улар шартномавий муносабатларда “давлат муассасаси” сифатида иштирок этади ва бунда уларнинг юридик шахс мақомига эга бўлиши муҳим

<https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovoi-status-gosudarstvennykh-munitsipalnykh-uchrezhdenij>

¹² Молчанов А.А. Казенные учреждения МВД России в контексте изменений гражданского законодательства. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/81338-kazennye-uchrezhdeniya-rossii-kontekste-izmenenij-grazhdanskogo-zakonodatelstva>

¹³ Кулдашев Н.А. Ички ишлар органлари деликт муносабатлар субъекти сифатида: Монография, –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2021. –Б. 36.

ҳисобланса, деликт муносабатларда эса бу мақом талаб этилмайди (масалан, ФКнинг 15, 990, 991-м.). Зеро, деликт муносабатларда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари бевосита жавобгар субъект ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонунда ҳам ички ишлар органларини давлат органи эканлиги қайд этилган, аммо, уларни юридик шахс эканлиги бўйича бирон бир модда мавжуд эмас (масалан, юридик шахс белгилари, ташкил этиш тартиби, давлат рўйхатига олиниши, мол-мулки ва мулкӣ жавобгарлиги ва ш.к.). Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 21 июлдаги қарори билан тасдиқланган “Давлат муассасалари тўғрисидаги низом”¹⁴нинг 4-бандида давлат муассасалари давлат органлари томонидан ташкил этилиши белгиланиб, 9-бандида эса мазкур давлат муассасалари давлат хизматлари марказида давлат рўйхатидан ўтказилиши назарда тутилган. Бироқ, ички ишлар органлари давлат муассасаси ҳисоблансада, ҳеч бир норматив ҳужжатда уларни юридик шахс сифатида ташкил этиш ёки давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби белгиланмаган. Бу ҳолат давлат муассасалари билан фуқаролик муомаласининг бошқа иштирокчилари ўртасида фуқаровий-ҳуқуқӣ шартномалар тузишда, шунингдек улар иштирокидаги низоли ишларни судда кўриб чиқилишида бир қатор қийинчиликлар туғдириши мумкин. Масалан, ИИБ тизимидаги юридик шахс бўлмаган ёки квазиюрдик шахс мақомидаги таълим ташкилотлари, масалан вазирлик тизимидаги Ўқув-услубий Бошқарма билан тузилган шартнома бўйича мажбуриятлар учун ким жавобгар бўлиши, чунки улар юридик шахс эмас ва фуқаролик ҳуқуқининг субъекти ҳисобланмайдилар. Бу каби саволлар эса суд амалиётида турли муаммоларни юзага келтириши мумкин.

Фуқаролик ҳуқуқида ИИБ тизимидаги таълим муассасаларининг фуқаровий-ҳуқуқӣ мақоми муассаса ҳисобланиб, ФКнинг 44-моддасида белгиланганидек улар ҳам юридик шахс сифатида давлат рўйхатидан ўтказилиши керак. Бироқ, уларни вужудга келишга ҳуқуқӣ асос бўлган тегишли норматив ҳужжатларда бу ҳақида ҳеч бир қоида белгиланмаган. Бошқача айтадиган бўлсак, ИИБ тизимидаги таълим муассасаларини ташкил қилишдаги мавжуд тартиб, ФКнинг “юрдик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади” (ФК 44-м. 4-қ.) деган норма қоидаларига зид келади. Албатта, ташкил этилиши оммавий ҳуқуққа асосланган давлат муассасаларини юридик шахс сифатида давлат рўйхатидан ўтказишга асосланмаган мавжуд анъанани давом эттириш ҳам мумкин. Бироқ фикримизча, “давлат муассасалари”ни фуқаролик ҳуқуқининг алоҳида ва мустақил субъекти сифатида тан олиш ҳамда уларнинг махсус ҳуқуқ лаёқатини белгилаб берувчи алоҳида моддани амалдаги ФКга киритиш юқорида келтирилган давлат муассасалари боғлиқ муаммоларни ижобий ҳал этилишига хизмат қилади.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 21 июлдаги “Давлат муассасалари тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 302-сон қарорига 1-ИЛОВА [Электрон манба] / URL: <https://lex.uz/docs/6540792>

Мухтасар қилиб айтганда ИИВ тизимидаги таълим муассасаларининг фуқаровий-ҳуқуқий мақомини аниқлашнинг доктринал муаммолари қуйидаги жиҳатлар билан боғлиқ:

биринчидан, ИИВ тизимидаги таълим муассасалари ҳуқуқий мавқеининг турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгиланганлиги;

иккинчидан, ИИВ тизимидаги таълим муассасаларининг фаолияти турли поғонадаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинганлиги (ФК, умумий (масалан, Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисидаги) ва махсус қонунлар (масалан, Таълим тўғрисидаги) ҳамда қонуности ҳужжатлар);

учинчидан, ИИВ тизимида академия, марказ, лицей, мактаб, ва бошқа турли шакллардаги таълим муассасалари фаолият юритиши ва уларнинг ҳар бири ўзига хос ҳуқуқий мақомга эгалиги кабиларни келтириш мумкин.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, фуқаровий-ҳуқуқий муносабат иштирокчиси бўлган ИИВ тизимидаги таълим муассасаларининг фуқаровий-ҳуқуқий мақомини аниқлаш фуқаролик ҳуқуқи фани ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун долзарб ҳисобланади.